

ריס' וכל הכרוך בה מושג מרכזי בהשקפת-עולמו של היווני, וחבל שלא עמד עליו המחבר.

לא לשם התעצמות הארכתי בדברי פולמוס, כי אם על מנת להראות שאין הקורא העברי יכול להסתפק

בספר זה, אם ברצונו להכיר ולהבין את דת יוון. אפי' שר ללמוד ולהפיק תועלת רבה מספרו של זילינסקי בתנאי שבצדו יעיין הקורא בספרים אחרים על אותו הנושא, ושמידתם אינה כמידתו. והלוואי שנראה אותם בקרוב בספרותנו.

מפת ארץ-ישראל ותולדותיה

מאת דוד עמירן

יצחק שטנר : מפת ארץ ישראל ותולדותיה. מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"א. 204 עמודים ועוד 16 לוחות

זאת : בזמנים מסוימים, ובפרט בימי-הביניים, היתה למעשה הכרטוגראפיה של ארץ-ישראל כמעט הכר-טוגראפיה היחידה בכלל, או לכל הפחות שדה-פעולתה העיקרי של הכרטוגראפיה והגורם החשוב ביותר בהתפתחותה".

שטנר מבהיר איפוא את התפתחות הכרטוגראפיה על פי דוגמאות ארץ-ישראליות לפי שלביה החשובים ביותר, ולפעמים נראה, שהרחיק לכת ומוסר בספרו כעין תקציר ההיסטוריה של הכרטוגראפיה המערבית על רקע תולדות מפות ארצנו.

אחר פרישתו את המצע על יסודות מחקרו ומטרתו מנתח המחבר את החשובות שבתעודות הכרטוגראפיות. ניתוח זה מתבסס לא רק על לימוד הספרות המסועפת והמפוזרת מכל התקופות שנתפרסמו במקומות רבים, אלא גם על חקירה ובדיקה בכמה מאוספי המפות החשובים, כספריה של המוזיאון הבריטי וזו של החברה הגיאוגראפית המלכותית בלונדון, ספרית הבודליאנה באוקספורד, ובמידה לא מועטה גם אוספי הספרייה הלאומית שלנו; — ושוב אנו עומדים בצער על גודל האבדה הזמנית בהימנע מאתנו כרגע השימוש באוצרות שעל הר הצופים.

נזכיר כאן רק כמה מן המפות המרובות שאותן מתאר ומנתח המחבר : למשל את טבלת פויטינגר ; היא מרשם-דרכים רומי, מפות היירונימוס המפורסמות, או מפת מידבא, אותה מפה ציורית מפורסמת מסוף המאה

הקורא העברי יכיר טובה לד"ר שטנר על עבודתו הממושכת והשקדנית בעיבוד מחקר יסודי זה, הפורש לפנינו את תולדות הכרטוגראפיה של ארץ-ישראל מימי קדם ועד לשלהי המיפוי המודרני בסוף המאה הקודמת. העניין הרב שהיה לידיעת ארץ-הקודש בכל הזמנים ובקרב כל עמי תרבות המערב הביא לכך, "שארץ ארץ בעולם אשר תוכל להשתוות לארץ-ישראל מבחינת רציפות תיאורה במפות, שכן לה ניתן ביטוי מפתי בהמשך בלתי-פוסק כמעט גם בימים שבהם היתה הכרטוגראפיה בשפל המדרגה, כגון בימי-הביניים". והמחבר מוסיף ואומר : "תולדות הכרטוגראפיה של ארץ-ישראל, אשר תטפלנה ביסודות התיאור הכרטוגראפי העיקריים, וכן בהתפתחותם של תיאור מבנה הנוף ושל היסודות המתמטיים-האסטרונומיים, על לשון-הסמלים והסימנים והחוקים המיוחדים שסיגן לה לעצמה לשון זו — תולדות כאלה עשויות איפוא לשמש ממילא מעין סקירת-התפתחותה של הכרטוגראפיה בכלל, ומכמה בחינות — אפילו מעין תקציר של תולדות הכרטוגראפיה הכללית. בייחוד יהיה הדבר נכון, אם ניתן דעתנו על-כך שארץ-ישראל לא זו בלבד ששימשה שדה ניסויים לאמצעים הטכניים שהומצאו בתיאורי ארצות אחרות, אלא שלעתים קרובות היתה גם למקור המצאות טכניות חדשות ודרכי-תיאור חדשים, שהוכנסו לראשונה דווקא במפות הארץ ומהן הועתקו לתיאור ארצות אחרות. אף

השישית לסה"נ, עשויה אבני פסיפס, שנקבעה ברצף פת כנסיה במידבא אשר מדרום-מערב לרבת-עמון. מרובות המפות שסוגן 'מפות התבל' מימי הביניים. הללו רושמות ומראות את העולם כפי שהיה צריך להיות לפי השקפת מחבריהן. לכן סכימאטיות הן ומדומות וללא זיקה למציאות. צורתן עגולה והן מחלפות את התבל לשלושה חלקים בצורת T לאטינית, צורה שהיתה ידועה כדיאפרגמה. אם 'כרטוגראפיה' זו של הנזירים והיוצאים בעקבותיהם מופשטת מאוד וערכה הכרטוגראפיה קל, הרי מופיעים בסוף ימי הביניים בענף מדע זה חידושים חשובים. והנכבדים שבהם הם אולי המפות הפורטולאניות, שהתחילו רווחות מהמחצית השנייה של המאה הי"ג ואילך. מפות ניווט הן לצרכי הספנות; וייתכן שמקורן בצרכי הניווט בימי הצלבנים. בכדי להקל על קביעתם של קווי-הניווט, מכוסות מפות אלו רשת של קווי-כיוון ושושנת-כיוון על פני המפה כולה. ומפליאות הן, כיאה למפות-ספנות, במידת הדיוק שבהן וגם מצטיינות בשימוש בקנה-מידה מדויק, משוחחות הן, דוגמת מפות הנזירים שבאותה התקופה, צבעים נאים. אמנם דומים הצבעים שהשתמשו בהם או לצבעים שאנו משתמשים בהם כיום; אך פעמים קבעו אותם לפי השקפות מיוחדות. למשל, צבעו את ים-סוף בצבע אדום (הים האדום) בכל המפות מהתקופה ההיא. המחבר מזכיר במיוחד, כי בין מחברי מפות הפורטולאנים הצטיינה אסכולה של כרטוגראפים יהודים באי מאיורקה (הגדול באיי הבאליארים ממזרח לספרד). אסכולה זו שעבודותיה ידועות לנו מהמאות הי"ד והט"ו הגיעה לשיאה המקצועי עם אברהם קרשקש ובנו יהודה.

הכרטוגראפיה התעוררה מתרדמתה הדוגמאית שימי הביניים, כשעמדה תחת שלטון 'מדע הנזירים', רק במאה הט"ו. משנתגלו מחדש ספריו של פתולימי-איוס איש אלכסנדריה (90—168 לסה"נ), גדול הגיאוגראפים של התקופה העתיקה. ספרים אלו והמפות שנילו אליהם חוללו מהפכה במדע המערבי. משנתרבו הידיעות על ארצות רבות התפרסמו הקציים הראשונים של מפות המקיפות כל ארצות התבל, מכוונסים בספר אחד. הראשון מסוג זה היה מפעלו המפורסם של ההולנדי אורטליוס שנתפרסם בשנת 1570; בו תפסו מפות ארץ-ישראל מקום נכבד. הפרטים השני שחובר על ידי הכרטוגראף האיטלקי לאפריירי נתן לקבצים אלה את שמם שנשאר להם עד היום הזה: אטלס. על פי עיטור השער שהראה את הענק אטלס שבאגדה הנושא את כדור הארץ על כתפיו.

בתקופה הזאת נקבעו הרבה פרטים במפות שנשארו בהן עד היום כמו מערכת הצבעים, סוגים שונים של סימנים מוסכמים, או סימון הסטייה המגנטית המופיעה לראשונה במפת ארץ-ישראל ליעקב ציגלר ועוד. אך עוד בתקופת האטלסים במאות הט"ו והי"ח היה חיבור מפת ארץ-ישראל בשביל הכרטוגראפים, ואף הטובים שביניהם, עבודה של שיגרה, ולעתים קרובות אחת מעבודותיהם הראשונות. "מלבד הקשר לפרטים מסוימים שבמסורת ומלבד החובה לשמור על תוכן מסוים ועל דרכי-תיאור של מאורעות מסוימים, לא היתה מפה זו אלא תחזורת חפשית, כמעט מופשטת, של נוף הארץ. משרטט המפה היה בן-חורין בתיאור הנתונים הגיאוגראפיים בתנאי אחד בלבד, שישמשו רקע ובמה לתוכן המסורתי. על-כן אין לבוא עמו בטרוניה כאילו הוא סותר את הנתונים המציאותיים של הארץ, — כי לא היתה כל כוונה וגם לא היתה אפשרות לתארם כמו שהם. אולם, מצד שני, הצורך לתאר את החומר המסורתי הביא את משרטטי המפות לידי בקשת דרכי תיאור כרטוגראפיים חדשים. כך, דרך-משל, הביא הצורך לתאר את יציאת מצרים או מסעות אברהם, — להשתמש בפעם הראשונה בסימני-דרכים במפה". במפות אלו היה עדיין מקובל לרשום את הירדן כחיבור שני פלגים, הירדן והדן. במפה שפירסם פולר בשנת 1650 משתפך הארנון לתוך ים המלח מיד ממזרח לירדן בגדה הצפונית של הימה, והקישון זורם מדרום ועובר דרך ימה שאינה קיימת כלל במציאות. במפה אחרת אף יוצא הקישון מים כנרת, ובמפות רבות מופיעים הרי הלבנון בכיוון ממזרח למערב, כגבול הגליל.

התקדמות חשובה מאוד, שהעמידה את הכרטוגראפיה על בסיס מדעי-ביקורתי, היו העבודות של האסכולה הצרפתית ובראשם ד'אנוויל (1767). הם בדרך-כלל את כל החומר המקורי מחדש, השמיטו כל דבר תפל או מפותק והוכיחו את בגרותם המדעית על ידי זה, שילראשונה השאירו במפות ארץ-ישראל כתמים לבנים לציון שטחים בלתי-ידועים מבחינה כרטוגראפית. רק אז התעורר עולם המדע ברצינות לצורך מחקר הארץ במקום, בשדה, ועוד בשנת 1869 יכול היה הגיאולוג הצרפתי לארטה שחקר את אזור ים המלח לקבוע בצדק כי "מבחינת אפיה הפיסי היתה הארץ הזאת בלתי-נודעת. ממש כמו מדברות אפריקה או אסיה המרכזית".

לכן חשובה מאוד, בשביל התפתחות מפת-הארץ, התקופה שהתחילה לפני קצת למעלה ממאה שנים

שהביאה למחקר מפורט בשטח. אך רוב החוקרים שב- או לחקור את הארץ היו חוקרי התנ"ך או מזרחנים ולא כרטוגראפים מומחים, ולא כולם היו בקיאים די צרכם בשיטות המדידה. נזכיר מהמשלחות החשובות את המשלחת האמריקאית בראשותו של לינץ', שמ- דדה בשנת 1848 את המפה הראשונה של ים המלח ועומקיו — והמחבר יכול היה להוסיף ולהעיר שאין בידינו עד היום הזה מפה חדישה יותר שתציין את העומקים בכל שטחי ים המלח.

הספר מגיע לסימו עם דיון מפורט על מפת הקרן האנגלית לחקירת ארץ-ישראל שנמדדה בשנות השב- עים של המאה הקודמת. זוהי המפה הראשונה של הארץ שנרשמה בקנה-מדה גדול ומבוססת כולה על מדידות שדה; והיא אוצר בלום למחקר הארץ עד היום הזה.

הספר שלפנינו חובר בשיטה ובהגיון. לא קל היה בוודאי לערוך מחקר זה עריכה לשונית, כי הוא בב- חינת פרי ביכורים בספרות העברית. רבים הם החי- דושים הלשוניים שהונהגו בו ויש להצטער על כך שלא סוכמו בסוף הספר ברשימה מיוחדת עם תרגומם הלועזי בצידם. רבים מחידושים אלה עלו יפה. אמנם יש והנושא הטכני מוכיח על קריאה שוטפת אך בדרך כלל שומר הסגנון על בהירות הביטוי.

טבעי הדבר כי בקריאת מחקר מקיף מעין זה יסתייג הקורא מדעות מסוימות של המחבר. ואם נזכיר כמה מהסתייגויות אלו הרי הכוונה שבדבר אינה אלא שי- ביאו לשיקול דעתו של המחבר לגבי מהדורה שניה שבוודאי בוא תבוא בקרוב.

עיון מחדש במפת הדוגמה של הקרן האנגלית לח- קירת ארץ-ישראל (בבטאונה לשנת 1875) אינו משכ- בע, כי שיטת הרישום, בקווי צורה עבים וצפופים לש- טח תלול, ודקים ודלילים לשטח מתון, עדיפה על שיטת ההצללה בה בחרו הכרטוגראפים האנגלים לשירותוט מפותיהם. וגליון 6 של המפה הגדולה עם בקעת בית נטופה וסביבות טבריה יעיד על כך.

השיטה בה השתמשו הצרפתים להבלטת חלקי שקע הירדן שגובהם מתחת לפני הים: שימוש בצבע אחר בשירותוט קווי הגובה — נראית לנו כשיטה פסולה, כי הבדל הצבעים מעורר רושם של הדרגה והבדל מור-

פולוגי שאינם קיימים במציאות.

לפעמים כדאי היה, כי ההרצאה בספר זה, הנועד ואף מתאים מאוד לקורא משכיל שאינו בעל מקצוע, תהיה במקצת פשוטה ומפורטת יותר. וכדוגמה לכך — כלום לא מן הראוי היה להזכיר בפרק הדן במפת מיד- בא, כי מפה זו קבועה ברצפת כנסיה בעיירה מידבא אשר בעבר הירדן המזרחי מדרום-מערב לרבת עמון? שכן לא כל קורא יודע היכן מקומה של מידבא ועל שום מה קרואה המפה על שם עיר זו.

ועל אחת כמה וכמה יש להצטער שנתפתה המחבר לפיתוי הזמן ומצא לנכון להוסיף לספרו, המתאר את התפתחות מפת ארץ-ישראל מראשיתה ועד למפעל המפתי המודרני הגדול של מפת הקרן האנגלית לח- קירת ארץ-ישראל, פרק על מפות הארץ מימי מלחמת העולם הראשונה והמפות החדישות שנתפרסמו בימי המאנדאט ואחריהם. פרק זה אינו הולם את רמת המח- קר הרציני הזה; לא בהיקפו בן שני עמודים ורבע בל- בד, ובוודאי לא בתוכנו. לעומת הדעה השקולה המצ- יינת חלקים רבים של הספר, רבים השיבושים וההער- כות הלקויות בתוספת נחפות זו. ויש לקוות שתושטט במהדורה חדשה, — או שתוחלף באחרת שניתוחה מקיף יותר ויסודי יותר.

ולגבי מהדורה שניה של הספר עוד בקשה אחת בפי — מפתח! ללא מפתח נעול הספר וערכו השימושי יר- רד. כמו כן מחייבת הרשימה הביבליוגרפית העשירה שבסוף הספר ותובעת תיקונה: היא מלאה שגיאות ואינה מדוקדקת. ומותר היה לו למדפיס למצוא כמה אותיות ü ö ä על מנת להדפיס את הספר כתיקונו. המו"ל נתן לספר שלפנינו צורה נאה. תוכנו מודגם בתרשימים רבים ובששה-עשר לוחות המציגים צלו- מים חד-צבעיים של קטעי מפות. הקורא יצפה בקו- צר רוח להופעת ספר הלוואי למחקר יסודי זה, הוא קובץ דפוסים של מפות בגיווניהן המקוריים.

בברכנו את המחבר לפרסום ספר חשוב זה יורשה לנו להביע את המשאלה, כי ישתמש במחקריו הענפים ויביא לפני הקורא אף את המסקנות לגבי הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל בכל תקופה ותקופה בפני עצמה, שבעצם המסקנות הללו נובעות מבדיקת המ- פות שנתחברו בהן.